

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Διοίκηση και διαχείριση κρίσεων στην Ελλάδα κατά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1940-1944)

Δ. Μοσχόπουλος

Στη μελέτη που ακολουθεί εξετάζονται τα χαρακτηριστικά και η συμπεριφορά της ελληνικής διοίκησης κατά την περίοδο κρίσεων που προκύπτουν κατά τις εμπόλεμες περιόδους. Επιλέγεται η περίοδος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, επειδή περιλαμβάνει πλούτο πηγών και δυνατότητα συγκριτικών μελετών. Η προσέγγιση της ελληνικής περίπτωσης, στα πλαίσια της παρούσας εργασίας καλύπτει δύο περιόδους: α) την πολεμική περίοδο, δηλαδή την περίοδο της ένοπλης σύρραξης με τα ιταλικά και στη συνέχεια με τα γερμανικά στρατεύματα (1940 - 1941), β) την κατοχική περίοδο, δηλαδή στην περίοδο της γερμανο-ιταλο-βουλγαρικής κατοχής της χώρας (1941-1944). Στην δεύτερη περίπτωση εξετάζονται τα διοικητικά μέτρα που εφαρμόστηκαν στην κατεχόμενη χώρα. Κατά συνέπεια εξετάζεται ο ρόλος των κατοχικών κυβερνήσεων και των οργανώσεων της αντίστασης, χωρίς να γίνεται αναφορά στο έργο της εξόριστης κυβέρνησης.

Πολεμική περίοδος (1940-1941)

Εισαγωγικά

Κατά την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, την 28^η Οκτωβρίου 1940, τη χώρα κυβερνούσε δικτατορικά η κυβέρνηση του Ι. Μεταξά. Η δικτατορία αυτή είχε επιβληθεί στις 4 Αυγούστου 1936 με την υποστήριξη του βασιλιά Γεωργίου Β'. Αποτέλεσμα της επιβολής της ήταν η διάλυση του Κοινοβουλίου και η αναστολή των συνταγματικών διατάξεων που κατοχύρωναν τις ατομικές και συλλογικές ελευθερίες. Το αποκαλούμενο, ωστόσο, «Νέο Κράτος» παρά την εξωτερική ομοιότητα του προς τα φασιστικά καθεστώτα της Γερμανίας, δεν πηγαίνει πέρα από τη μεθοδική και οργανωτική

προδιαγραφές τους. Κατ' αρχάς, δεν υπήρχε στην Ελλάδα την περίοδο αυτή κανένα μαζικό φασιστικό κίνημα, η δράση του οποίου θα προετοίμαζε την επιβολή της δικτατορίας. Αλλά ούτε οι πολιτικές συνθήκες της περιόδου επέτρεψαν τη δημιουργία ενός παρόμοιου κινήματος κατά τη διάρκεια της δικτατορίας. Επί πλέον η πολιτική πρωτοκαθεδρία του βασιλιά στους κόλπους του νέου καθεστώτος απομάκρυνε τη δικτατορία του Ι. Μεταξά από το θεωρητικό μοντέλο του ολοκληρωτικού κράτους. Τέλος, προσπάθειες απομίμησης φασιστικών πρακτικών, όπως η καθιέρωση των ταγμάτων εργασίας, απέτυχαν. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η δημιουργία της Εθνικής Οργάνωσης Νεολαίας, η οποία αν και είχε συγκροτηθεί το 1936 μόλις το 1939 μπόρεσε να αναπτυχθεί, αφού προηγουμένως είχε εξασφαλίσει την αποδοχή του βασιλιά. Κατά συνέπεια η δικτατορία του Μεταξά χαρακτηριζόταν από οργανωτικό και θεωρητικό εμπειρισμό, ενώ όφειλε την επικράτηση της στην παρακμή του παλαιού πολιτικού κόσμου. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ιστορικός Γ. Δαφνής «*το πείραμα της δικτατορίας είχε καταστεί αναπόφευκτον και ως τοιούτον το ηνέχθη η μεγαλύτερα μερίς της ελληνικής κοινής γνώμης*».

Τα χαρακτηριστικά της εμπόλεμης περιόδου

Κατά την περίοδο Οκτωβρίου 1940 - Απριλίου 1941 εκδηλώθηκε μία χωρίς προηγούμενο αντίσταση εναντίον των ιταλικών στρατευμάτων. Η ερμηνεία αυτού του φαινομένου θα πρέπει να αναζητηθεί στην επιθυμία επικράτησης εναντίον ενός εχθρού, της φασιστικής Ιταλίας, που έφερε τα ίδια χαρακτηριστικά γνωρίσματα με την κυβέρνηση που διεξήγε τον πόλεμο. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο αρχηγός των βρετανικών δυνάμεων στην Ελλάδα εκείνη την εποχή H. M. Wilson «*η θέση μας στην Ελλάδα ήταν παράδοξη, στο βαθμό που στον αγώνα μας εναντίον του ολοκληρωτισμού ήμασταν υποχρεωμένοι να υποστηρίξουμε μία φασιστική κυβέρνηση εναντίον μιάς άλλης*». Αλλά και ο ίδιος ο Μεταξάς στο ημερολόγιο του σημειώνει ότι «*...η Ιταλία που ωστόσο ανεγνώριζε την συγγένεια του ελληνικού καθεστώτος προς το δικό της, έπρεπε να είναι φιλικώτατη προς την Ελλάδα...*».

Το δικτατορικό καθεστώς γνωρίζοντας τα αισθήματα του ελληνικού λαού αντιλαμβανόταν ότι η αντίσταση στο ιταλικό φασιστικό καθεστώς υποδήλωνε και την επιθυμία ανατροπής του φασιστικού καθεστώτος της χώρας. Η ψυχολογία αυτή

έθετε σε κίνδυνο τις δομές του καθεστώτος, αναδεικνύοντας μέσα από την εμπόλεμη σύρραξη τις ενεργές κοινωνικές δυνάμεις. Έτσι το φασιστικό καθεστώς κατά τη διάρκεια του πολέμου δραστηριοποιήθηκε στους τομείς της προπαγάνδας και της διαμόρφωσης ενός νέου πολιτειακού πλαισίου. Οι δραστηριότητες αυτές θεωρήθηκαν απαραίτητες προκειμένου να ελεγχθεί η αφύπνιση του στρατευμένου λαού και να διασφαλιστεί το πολιτικό μέλλον του καθεστώτος. Παράλληλα οι συνθήκες διεξαγωγής του πολέμου επέβαλλαν μία συγκεντρωτική και ευέλικτη διοικητική μηχανή καθώς και ένα ελεγχόμενο σύστημα κυκλοφορίας των αγαθών. Οι κυριότερες όμως συνέπειες του πολέμου ήταν η ενεργοποίηση της κοινωνίας στην διεξαγωγή του με την απρόσμενη μαχητικότητα και το ηθικό ανάστημα των ελλήνων στρατιωτών. Αλληλένδετο στοιχείο με τη παραπάνω διαδικασία αποτελεί η συμπεριφορά της πλειοψηφίας των στρατιωτικών διοικητών που τα φιλογερμανικά τους αισθήματα τους οδήγησαν στην συνθηκολόγηση χωρίς την έγκριση της επίσημης κυβέρνησης. Τα παραπάνω εξετάζονται στη συνέχεια.

Εκτελεστική εξουσία

Οι κρατικές δομές κατά την διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά ήταν ιδιαίτερα ευάλωτες εφ' όσον από τη μία πλευρά είχε αυξηθεί ο παρεμβατισμός του κράτους (οικονομικός και κοινωνικός) και από την άλλη πλευρά δεν υπήρχε μία μαζική φασιστική πολιτική οργάνωση, η οποία θα εξομάλυνε τα προβλήματα αυτού του παρεμβατισμού. Έτσι το πολιτικό καθεστώς της χώρας τις παραμονές του πολέμου το χαρακτήριζε ο εμπειρισμός και η χρήση αυθαίρετων πρακτικών και μεθόδων. Η έλλειψη ενότητας στην κρατική δράση ήταν αποτέλεσμα των συγκρούσεων που λάμβαναν χώρα στους μηχανισμούς του κράτους μεταξύ της φιλογερμανικής και φιλοαγγλικής μερίδας. Αυτό προδίδουν οι συνεχείς κυβερνητικοί ανασχηματισμοί αλλά και η έλλειψη ενός σαφούς σχεδίου πολιτειακής οργάνωσης. Κατά την έκρηξη, λοιπόν, του πολέμου η εκτελεστική εξουσία είναι ενισχυμένη εξ' αιτίας του δικτατορικού καθεστώτος. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, ο πολιτικός κόσμος της χώρας δεν εμφανίζει συνοχή ούτε διαθέτει μία δυναμική που θα του επέτρεπε να ασκήσει καθοριστικό ρόλο στα γεγονότα που θα ακολουθήσουν. Τα παραπάνω προκύπτουν από την πολιτική κρίση που χαρακτήρισε τη χώρα τις τελευταίες μέρες του πολέμου και κυρίως με την πρωτοβουλία των ελλήνων στρατηγών να

συνθηκολογήσουν με τα γερμανικά στρατεύματα χωρίς την έγκριση της κυβέρνησής τους. Η πολεμική, λοιπόν, περίοδος στην ελληνική περίπτωση δεν οδήγησε στην ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας (η οποία ήταν ενισχυμένη λόγω της μορφής του καθεστώτος) αλλά στην αναδιάταξη των στηριγμάτων του δικτατορικού καθεστώτος (ενίσχυση της προπαγάνδας, προσπάθειες διαμόρφωσης νέου πολιτεύματος) προκειμένου να ελεγχθεί η αυξανόμενη λαϊκή αφύπνιση που είχε προκαλέσει ο πόλεμος.

Η προπαγάνδα

Το δικτατορικό καθεστώς επεδίωξε ήδη από την έναρξη του πολέμου να αποδώσει τις επιτυχίες του στρατού και τη ψυχολογία της νίκης στις ιδεολογικές καταβολές του. Παράλληλα θεώρησε επικίνδυνη κάθε διαθέσιμη κοινωνική ή στρατιωτική επικουρία, η οποία δεν συμεριζόταν αυτές τις αρχές. Αυτός ήταν ο λόγος που προέβαλε απόλυτη άρνηση στο αίτημα των απομακρυσμένων αξιωματικών, λόγω της συμμετοχής τους στα κινήματα του 1933 και 1935, να επανέλθουν στο στράτευμα και να πολεμήσουν. Το ίδιο επικίνδυνη θεωρούσε και την κοινωνική ομοθυμία που είχε αρχίσει να εκδηλώνεται με την επιθυμία συμμετοχής στον πόλεμο των κομμουνιστών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γράμμα του φυλακισμένου τότε Γραμματέα του κομμουνιστικού κόμματος, ο οποίος ζητούσε την απελευθέρωση των κομμουνιστών προκειμένου να πολεμήσουν. Το καθεστώς όχι μόνο δεν αποδέχτηκε αυτές τις προτάσεις αλλά αντίθετα παρέδωσε τους κρατούμενους κομμουνιστές στα στρατεύματα κατοχής αμέσως μετά την κατάληψη της χώρας. Προκύπτει η πρόθεση της κυβέρνησης να μην ενισχυθεί η κοινωνική ομοθυμία αλλά αντίθετα μέσα από τους μηχανισμούς της προπαγάνδας να προβληθούν οι «αξίες» του καθεστώτος συνδεδεμένες με τις πολεμικές επιτυχίες.

Κατά την εμπόλεμη περίοδο η ενίσχυση των μέτρων προπαγάνδας συνδέεται με δύο χαρακτηριστικές πρωτοβουλίες:

α) την έκδοση του Α.Ν. 2710/10-11 Δεκεμβρίου 1940 «*περί τροποποίησης και συμπλήρωσης των περί ραδιοφωνίας και άλλων τινών διατάξεων αρμοδιότητας Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού*». Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του

παραπάνω αναγκαστικού νομού η εγκατάσταση του νέου ραδιοφωνικού σταθμού των 70 K.B. και η αύξηση των ωρών λειτουργία από 6 σε 11 ημερησίως επέβαλλαν την ευρύτερη νομοθετική οργάνωση της ελληνικής ραδιοφωνίας με βάση τις ανάγκες του ελληνικού κοινού και τις κατευθύνσεις του «Νέου Κράτους». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην παραπάνω έκθεση η ελληνική ραδιοφωνία «φιλοδοξεί... όπως εντός των αρχών του Νέου Κράτους συντελέση εις την διαφώτισιν, την διαπαιδαγώγησιν και την καλλιτεχνικήν και πνευματικήν ανάπτυξιν του ελληνικού κοινού».

β) την έκδοση του Α.Ν. 2702/6-1 Δεκεμβρίου 1940 «περί οργάνωσης της πνευματικής επιστρατεύσεως της χώρας». Σύμφωνα με αυτό το νόμο ιδρύεται στο Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού Γραφείο Πνευματικής Επιστρατεύσεως υπό την εποπτεία του Προέδρου της Κυβέρνησης. Προϊστάμενος του Γραφείου, το οποίο συνεργάζεται στενά με τις υπηρεσίες διαφώτισης του ίδιου Υφυπουργείου, ήταν ο Υφυπουργός Τύπου και Τουρισμού. Σύμφωνα με τον ίδιο αναγκαστικό νόμο συνίσταται Ανώτατο Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Πνευματικής Επιστράτευσης υπό την προεδρία του Υφυπουργού Τύπου. Σε αυτό μετέχουν Ακαδημαϊκοί, Καθηγητές Πανεπιστημίου, ανώτατοι υπάλληλοι αξιωματικοί και διανοούμενοι/ επιστήμονες. Τις υποδείξεις και οδηγίες του Ανώτατου Συμβουλίου πνευματικής επιστράτευσης υλοποιεί η Εκτελεστική Επιτροπή, υπό την προεδρία του Υφυπουργού Τύπου στην οποία μετέχουν καθηγητές, επιστήμονες, διανοούμενοι και ανώτατοι υπάλληλοι. Τα πλαίσια της πνευματικής επιστράτευσης χαράζουν αφ' ενός ο πρόεδρος της κυβέρνησης, ο οποίος προίσταται και των τριών πολεμικών υπουργείων και ο Υφυπουργός Τύπου και Τουρισμού. Η προσπάθεια του καθεστώτος είναι προφανής. Να αποδώσει τον ενθουσιασμό του μαχόμενου λαού στην ιδεολογία του νέου κράτους. «Χάρις εις αυτό το στοιχείο της πειθαρχίας σήμερον εσηκώθη ηνωμένος ως ένας και μόνος άνθρωπος ολόκληρος ο ελληνισμός .....χάρις εις αυτό το στοιχείο της πειθαρχίας ανεστήσαμεν ζωντανήν και αγωνιστικήν την νεολαίαν της Ελλάδος και χάρις εις αυτό το στοιχείον προβαίνομεν μετά τάξεως και ακριβείας και με όλον τον ενθουσιασμόν ο οποίος μας εμπνέει εναντίον του εχθρού» αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ι. Μεταξάς σε ομιλία του για την πνευματική επιστράτευση.

Το πολίτευμα

Αναφέρθηκε ότι το «Νέο Κράτος» του Ι. Μεταξά το χαρακτήριζε οργανωτικός και θεωρητικός εμπειρισμός και ότι απέκλεινε από τις δογματικές αρχές της φασιστικής θεωρίας για το ολοκληρωτικό κράτος. Ο εμπειρισμός του Νέου κράτους προκύπτει έμμεσα και από κείμενα του ίδιου του δικτάτορα « ... η πολιτική δεν είναι επιστήμη όπως και ο πόλεμος δεν είναι επιστήμη. Είναι μορφαί αγώνος της ζωής δύο μορφαί ενός και του αυτού αγώνος δια την ύπαρξιν του έθνους αλλά υπό τους όρους τους οποίους κάθε έθνος θέλει να υπάρχει. Και αι συνθήκαι αυταί του αγώνος ..... αυταί είναι αι συνθήκαι αι οποίαι καθορίζουν τα δόγματα της πολιτικής και τα δόγματα του πολέμου». Το πολιτειακό, λοιπόν, πλαίσιο της χώρας παραμένει καθ' όλη τη διάρκεια της δικτατορίας ασαφές. Αυτός είναι ο λόγος που οι εκπρόσωποι των παραδοσιακών κομμάτων υπέβαλλαν το 1937 στο βασιλιά σχέδιο συντάγματος το οποίο περιελάμβανε ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας, την απαγόρευση του φασισμού και του κομμουνισμού, την κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας κα. Αλλά και νωρίτερα το 1936 ο Μεταξά είχε μιλήσει για μία συντεχνιακή οργάνωση της κοινωνίας, σχέδιο το οποίο γρήγορα εγκαταλείφθηκε. Η έκρηξη του πολέμου επανέφερε και πάλι το ζήτημα της διαμόρφωσης ενός σαφούς πολιτειακού πλαισίου, το οποίο θα ενίσχυε το καθεστώς της δικτατορίας. Η χειραφέτηση της κοινωνίας με τη συμμετοχή της στο πόλεμο καθιστούσε αναγκαία την αναζήτηση πολιτειακών μορφών που θα εξασφάλιζαν μία στοιχειώδη λαϊκή σύμπραξη στην άσκηση της εξουσίας. Η προσπάθεια αυτή αποτελεί σύμφωνα με τον Ν. Αλιβιζάτο την πρώτη και τελευταία απόπειρα του «Νέου Κράτους» να θεσμοθετηθεί. Ωστόσο, δεν απέφερε αποτελέσματα εξ' αιτίας του θανάτου του Ι. Μεταξά στις 29.1.1941. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο προτεινόμενο πολιτειακό σχέδιο περιλαμβάνεται η λειτουργία τριών αντιπροσωπευτικών σωμάτων (νομοθετικό, εκτελεστικό, δικαστικό), τα οποία δεν υποκαθιστούσαν τις τρεις εξουσίες. Στόχος ήταν να αποτραπεί η συγκέντρωση των εξουσιών σε μία Βουλή. Τα μέλη των σωμάτων αυτών θα εκλέγονταν με καθολική, μυστική και άμεση ψηφοφορία, ενώ ο Πρωθυπουργός θα επιλεγόταν με δημοψήφισμα. Η προτεινόμενη πολιτειακή μεταβολή αν και πρακτικά δεν άσκησε καμμία επίδραση στη διακυβέρνηση της χώρας, παρουσιάζει ενδιαφέρον επειδή δρομολογήθηκε ακριβώς λόγω της έκρηξης του πολέμου και των

αρνητικών επιδράσεων που ο πόλεμος είχε στην λειτουργικότητα του «Νέου Κράτους».

Ο στρατός

Κατά τη διάρκεια του πολέμου και ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες κρίσιμες ημέρες πριν την συνθηκολόγηση, παρουσιάζεται μία τάση αυτονόμησης των στρατιωτικών διοικητών. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην ελληνική περίπτωση εμφανίζεται το φαινόμενο της συνθηκολόγησης των ελληνικών δυνάμεων με τα γερμανικά και ιταλικά στρατεύματα χωρίς την έγκριση της κυβέρνησης. Συγκεκριμένα παρά την αντίθετη διαταγή του Αντιπροέδρου της Κυβέρνησης και του Αρχιστράτηγου, για συνέχιση του αγώνα, τρεις διοικητές στρατιών με πρωτοβουλία δική τους συνθηκολόγησαν με τον εχθρό στις 23.4.1941 για λογαριασμό του ελληνικού στρατεύματος. Η πράξη αυτή σαφώς απορρίπτεται στα διαγγέλματα του βασιλιά Γεωργίου Β' και του πρωθυπουργού Τσουδερού ενώ δρομολογεί την παραίτηση του αρχιστρατήγου Παπάγου. Ωστόσο, δεν καταγγέλεται με απόλυτο τρόπο. *«Η άνευ εξουσιοδοτήσεως υπογραφείσα με τους Γερμανούς στρατιωτική ανακωχή είναι, φαίνεται, βεβιασμένη πράξις κοπώσεως δικαιολογημένης... και είναι αποτέλεσμα της συντριπτικής πίεσεως, την οποία ο αυτός εχθρός ήσκησε κατά του γενναίου στρατού μας»*, αναφέρει στο διάγγελμά του της 23.4.1941 ο πρωθυπουργός Τσουδερός. Ενώ ο βασιλιάς σε αντίστοιχο διάγγελμα με ίδια ημερομηνία αναφέρει *«Αγνοούμεν ακόμη υπό ποίας συνθήκας, επακριβώς, ευρεθείς ο Στρατός της Ηπείρου υπέγραψε ανακωχήν μετά του εχθρού εν αγνοία Ημών, του Αρχιστρατήγου και της Κυβερνήσεως»*. Το κείμενο της συνθηκολόγησης φέρει τον τίτλο *«Σύμβασις συνθηκολογήσεως μεταξύ της Ανωτάτης Διοικήσεως του Γερμανικού Στρατού και της Διοικήσεως του εν Αλβανία ιταλικού στρατού αφ' ενός και της ελληνικής στρατιάς Ηπείρου και Μακεδονίας αφ' ετέρου»*. Στο κείμενο η ελληνική στρατιά Ηπείρου και Μακεδονίας συνθηκολογεί άνευ όρων, όχι μόνο με τον γερμανικό στρατό αλλά και με τον ιταλικό έναντι του οποίου επικρατεί, οι άνδρες της θεωρούνταν αιχμάλωτοι, τα όπλα και το λοιπό πολεμικό υλικό θεωρούνται λεία πολέμου, τα πλοία και τα φορτία τους κατάσχονται και παραδίδονται οι λιμενικές εγκαταστάσεις.

Το φαινόμενο της συνθηκολόγησης χωρίς την εμφανή τουλάχιστον υποστήριξη της κυβέρνησης αλλά και η πρόταση που διατυπώθηκε τις παραμονές της συνθηκολόγησης από τον πρωθυπουργό Κορυζή για συγκρότηση κυβέρνησης στρατιωτικών, προβάλλουν έντονα την ενίσχυση του στρατιωτικού παράγοντα, ο οποίος κατά τη διάρκεια της τελευταίας φάσης του πολέμου εκδηλώνει διαφορετικές αντιλήψεις από αυτές της κυβέρνησης. Οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτή την απόφαση τους στρατιωτικούς διοικητές αποδίδονται στην καλλιέργεια ενός φιλογερμανικού κλίματος απόρροια του δικατορικού καθεστώτος αλλά και στην καλλιέργεια εκ μέρους των κυβερνητικών παραγόντων της άποψης ότι δεν ήταν δυνατή η συνέχιση του πολέμου, άποψη η οποία δεν εκφραζόταν επίσημα.¹ Η γερμανική επίθεση εναντίον της χώρας προφανώς αποτέλεσε το καίριο πλήγμα κατά του δικτατορικού καθεστώτος, το οποίο προσδοκούσε μία ουδέτερη στάση της κατά τη διάρκεια της ελληνο-ιταλικής σύγκρουσης και ενεργοποίησε τους μηχανισμούς διαφοροποίησης της φιλογερμανικής στρατιωτικής ηγεσίας του από την επίσημη κυβέρνηση. Σύμφωνα με την αγόρευση του επιτρόπου στη δίκη των δοσίλογων κυβερνητών, το 1945, «οι συνθηκολογήσαντες στρατηγοί είχαν δημιουργήσει εις πολλές μονάδας μίας γερμανόφιλον ιδεολογικήν κίνησιν». Πρέπει να σημειωθεί ότι οι στρατιωτικοί διοικητές που ανέλαβαν την ευθύνη της συνθηκολόγησης αποτέλεσαν τον πυρήνα της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης μετά την είσοδο των κατακτητών στην Αθήνα.

Η διοίκηση

Τα 'διοικητικά μέτρα τα οποία λαμβάνονται κατά την περίοδο της εμπόλεμης σύρραξης αναφέρονται σε δύο τομείς: ο πρώτος περιλαμβάνει τους μηχανισμούς διακίνησης των αγαθών (ανεφοδιασμός της χώρας, εξωτερικό εμπόριο, κυκλοφορία αγαθών) και ο δεύτερος αναφέρεται στους δημόσιους υπαλλήλους και στην προσπάθεια να αντιμετωπιστούν οι αυξημένες λόγω του πολέμου διοικητικές ανάγκες.

---

¹ Χαρακτηριστικό δείγμα αυτών των απόψεων περιλαμβάνεται στα πρακτικά της δίκης των δοσίλογων μετά την απελευθέρωση της χώρας.

Πιο συγκεκριμένα σύμφωνα με την πρώτη κατηγορία διαμορφώνεται ένα νομικό πλαίσιο έκτακτης ανάγκης, το οποίο εξαιρεί τις διαδικασίες εισαγωγής αγαθών στη χώρα από τις διαχειριστικές και λογιστικές διατυπώσεις της κείμενης νομοθεσίας. Παράλληλα συγκροτεί κρατικά όργανα, τα οποία θα ανελάμβαναν τα βάρη του ανεφοδιασμού της χώρας ενώ ποινικοποιεί πράξεις αποκρύψης τροφίμων και θέτει υπό αυστηρό έλεγχο το επάγγελμα των αντιπροσώπων εισαγωγής. Η πολιτική αυτή είχε ξεκινήσει πριν ακόμη από την έκρηξη του πολέμου με την καθιέρωση μιας σειράς μέτρων, τα οποία προσάρμοζαν τον τομέα του εξωτερικού εμπορίου στις ειδικές συνθήκες της πολεμικής περιόδου. Στη συνέχεια αναφέρουμε χαρακτηριστικά νομοθετήματα που αναφέρονται στα παραπάνω.

Ο Α.Ν. 2476/2 Αυγούστου 1940 έδινε την δυνατότητα στον Υπουργό Εθνικής Οικονομίας να αναθέτει σε οργανισμούς υφιστάμενους ή ιδρυόμενους την εξαγορά και τη συγκέντρωση ορισμένων ειδών προϊόντων (μεταλλευτικών, γεωργικά, δασικών, κτηνοτροφικών, βιομηχανικών) καθώς και τη διοχέτευσή τους στο εσωτερικό εμπόριο ή την εξαγωγή τους. Ο Α.Ν. 2511/28 Αυγούστου 1940 ρύθμιζε θέματα σχετικά με τη συγκέντρωση της γεωργικής, δασικής και κτηνοτοφικής παραγωγής.

Σύμφωνα με τον Α.Ν. 2629/7.11.1940 ιδρύεται το Ελληνικό Γραφείου Ανεφοδιασμού με σκοπό τη διενέργεια εμπορικών πράξεων με το εξωτερικό. Ο νόμος ορίζει ότι για τις πράξεις αυτές δεν ισχύουν οι διαχειριστικές και λογιστικές διατυπώσεις της κείμενης νομοθεσίας. Οι παραπάνω προμήθειες γίνονται μετά από εξουσιοδότηση της Ανώτατης Επιτροπής Εφοδιασμού του Κράτους. Η διοίκηση του Γραφείου ασκείται από το Διοικητικό Συμβούλιο στο οποίο μετέχουν ο Υφυπουργός Εθνικής Οικονομίας ως Πρόεδρος και ένας ανώτατος υπάλληλος από τα Υπουργεία Εθνικής Οικονομίας, Οικονομικών, Εξωτερικών, Σιδηροδρόμων και Αυτοκινήτων, Αγορανομίας, Εμπορικής Ναυτιλίας, Στρατιωτικών και Τράπεζας της Ελλάδος. Τα εισαγόμενα εμπορεύματα διατίθενται στην κατά προσέγγιση τιμή του κόστους τους. Ο νόμος προβλέπει δυνατότητα κατάργησης του δικαιώματος αποκλειστικής εισαγωγής, ενώ ορίζει ότι προτεραιότητα στην ικανοποίηση των αναγκών εισαγωγής εμπορευμάτων έχει ο στρατός.

Ο Α.Ν. 2698/5-7 Δεκεμβρίου 1940 ενισχύει το νομικό πλαίσιο προστασίας από αγορανομικές παραβάσεις περιλαμβάνοντας σε αυτές και την περίπτωση απόκρυψης αγαθών. Στο εξής η απόκρυψη αγαθών αποτελεί αξιόποινη πράξη και παράλληλα στερεί τον παραβάτη από το αποκρυπτόμενο προϊόν. (2582). Τέλος ο Α.Ν. 2765/16-22 Ιανουαρίου 1941 θέτει υπό εποπτική παρακολούθηση το επάγγελμα του αντιπροσώπου εισαγωγής προσδιορίζοντας κανόνες για την διεξαγωγή των αντιπροσωπευτικών εργασιών καθώς και πλαίσιο πειθαρχικών ποινών. Νωρίτερα ο Α.Ν. 2592/11 Οκτωβρίου 1940 θέσπιζε την ίδρυση ενώσεων ελλήνων εξαγωγέων για την αποκλειστική εξαγωγή ελληνικών προϊόντων.

Σύμφωνα με την δεύτερη δέσμη μέτρων, εκείνη της δημόσιας διοίκησης, αφετηρία αποτελεί η Συντακτική Πράξη της 6^{ης} Νοεμβρίου 1940 για την αναστολή των εγγυήσεων ισοβιότητας και μονιμότητας των δικαστών και των δημοσίων υπαλλήλων. Η πράξη αυτή, περιττή στην ουσία της, εφ' όσον το δικτατορικό καθεστώς είχε αναστείλει αυτές τις εγγυήσεις πολύ νωρίτερα, προβάλλει την επιθυμία νομιμοφάνειάς του αλλά και τον ασαφή πολιτειακό χαρακτήρα του. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της συντακτικής πράξης παρέχεται στο Υπουργικό Συμβούλιο το δικαίωμα να απολύει οποιοδήποτε δημόσιο λειτουργό ακόμη και αν αυτός απολαμβάνει τις εγγυήσεις της ισοβιότητας ή της μονιμότητας. Παράλληλα παρέχεται η δυνατότητα διορισμού, τοποθέτησης ή μετάθεσης με βασιλικό διάταγμα υπαλλήλων χωρίς να τηρούνται οι απαραίτητες προϋποθέσεις από το Σύνταγμα και τους νόμους με εξαίρεση των περί προσόντων διατάξεων. Προκύπτει ότι η διοίκηση κατά την περίοδο αυτή παύει να τελεί υπό τους συνταγματικούς και νομοθετικούς περιορισμούς, προκειμένου να ανταποκριθεί στις αυξημένες εξ' αιτίας του πολέμου ανάγκες. Παράλληλα παρέχεται σε αυτή η δυνατότητα ανάθεσης εργασιών σε ιδιώτες ενώ δημιουργούνται μικτά διοικητικά όργανα στα οποία εκτός των υπαλλήλων μετέχουν και στρατιωτικοί. Η διοίκηση στο εξής είναι περισσότερο συγκεντρωτική και ευέλικτη. Ωστόσο, η διαφορά με το παρελθόν δεν είναι πάντα αντιληπτή με δεδομένη την αναστολή των συνταγματικών ελευθεριών από το δικτατορικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Στη συνέχεια αναφέρουμε χαρακτηριστικές νομοθετικές ρυθμίσεις :

Ο Α.Ν. 2804/18-24 Φεβρουαρίου 1941 παρέχει τη δυνατότητα πρόσληψης εκτάκτων υπαλλήλων για τις ανάγκες κλάδων της διοίκησης και συγκεκριμένα για την ενίσχυση των περιφερειακών υπηρεσιών του Υπουργείου Οικονομικών. Ο Α.Ν. 2819/25 Φεβρουαρίου - 6 Μαρτίου 1941 παρέχει τη δυνατότητα στις τεχνικές υπηρεσίες των πολιτικών υπουργείων να αναθέτουν κατά την διάρκεια του πολέμου την επίβλεψη των τεχνικών έργων σε ιδιώτες. Ο Α.Ν....., τέλος, προβλέπει τη λειτουργία διοικητικού δικαστηρίου στρατιωτικών επιτάξεων που συντίθεται από ένα δικαστικό λειτουργό, έναν αξιωματικό και τον Οικονομικό Εφορο της πρωτεύουσας του Νομού.

Η κοινωνία

Η έκρηξη του πολέμου, όπως αναφέρθηκε, τροφοδότησε τις εσωτερικές αντιθέσεις του καθεστώτος. Κατά συνέπεια η ενεργοποίηση της κοινωνίας δεν οφείλεται απλά στην αντιμετώπιση του εξωτερικού εχθρού αλλά και στην επιθυμία αντίδρασης κατά του δικτατορικού καθεστώτος. Ο πόλεμος, δηλαδή, ενίσχυσε την πολιτική κρίση της χώρας, η οποία εκδηλώθηκε αυτή τη φορά με κοινωνικές προεκτάσεις με δεδομένη την αδυναμία της παραδοσιακής πολιτικής ηγεσίας να προτείνει φιλελεύθερες λύσεις. Η ενεργοποίηση της κοινωνίας που υποκατέστησε ως ένα βαθμό τις ίδιες τις κρατικές δομές για άμυνα της χώρας προκύπτει και από τις αντιλήψεις που είχαν για τον πόλεμο οι διοικητές των μεγάλων σωμάτων. Οι περισσότεροι από αυτούς αλλά και πολιτικά στελέχη της κυβέρνησης εκτιμούσαν ότι δεν ήταν δυνατή η αντίσταση κατά των εισβολέων. Οι εκτιμήσεις αυτές διαψεύδονται από την μαχητικότητα των στρατιωτών αλλά και το ηθικό ανάστημα της κοινωνίας. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση στην δίκη των δοσίλογων κυβερνητών το 1945 ενός από τους διοικητές μεγάλων μονάδων, ο οποίος συμμετείχε αργότερα στη κατοχική κυβέρνηση της χώρας «*Είχον διαταγή οπισθοχωρήσεως.... πράγμα το οποίο εάν εγίνετο θα είχε χαθεί ο πόλεμος.... με την θέλησιν όμως των στρατιωτών το μέτωπον εκράτησεν πολύ υψηλότερον...*». Ενώ ο πρωθυπουργός της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης, και διοικητής στρατιάς στη διάρκεια του πολέμου αναφέρει στην ίδια δίκη «*Μετά την κήρυξιν της επιστρατεύσεως τα πράγματα άλλαξαν και άλλος αέρας εφύσηξεν εις το μέτωπον....εδημιουργήθη μία ατμόσφαιρα ενθουσιασμού, αντίθετος προς το*

κυβερνητικόν ρεύμα και αυτή η ατμόσφαιρα εβοήθησεν εις την διεξαγωγήν του αγώνος..». Η κοινωνική αφύπνιση που εκδηλώθηκε στη διάρκεια του πολέμου θα γίνει περισσότερο έντονη κατά την περίοδο της κατοχής επειδή η παραδοσιακή πολιτική ηγεσία που θα μπορούσε να την καθοδηγήσει, έφυγε από τη χώρα. Οι κοινωνικές δυνάμεις παρέμειναν αυτόνομες πλέον και οργανώθηκαν με βάση τη πολιτισμική παράδοση που διέθεταν και την υποστήριξη του κομμουνιστικού κόμματος.

Κατοχική περίοδος (1941 - 1944)

Εισαγωγικά

Μετά τη συνθηκολόγηση του ελληνικού στρατού και την ταυτόχρονη αναχώρηση της κυβέρνησης αρχικά για την Κρήτη και στη συνέχεια για το Κάιρο, άρχισε η περίοδος της ξένης κατοχής. Πρώτη συνέπεια της κατοχής ήταν η διάσπαση της οικονομικής, πολιτικής και διοικητικής ενότητας του ελληνικού κράτους. Η Βουλγαρία προσάρτησε την ανατολική Μακεδονία και τη δυτική Θράκη, η Γερμανία κατέλαβε την υπόλοιπη Μακεδονία, τα νησιά του Αιγαίου, την Κρήτη και την Αττική ενώ η Ιταλία την υπόλοιπη χώρα, συμπεριλαμβανομένων των Ιόνιων νησιών, στα οποία εγκαθίδρυσε ένα ιδιότυπο πολιτικο-διοικητικό καθεστώς. Οι οικονομικές συναλλαγές μεταξύ των περιοχών αυτών διεκόπησαν με αποτέλεσμα η χώρα να αποκοπεί από σημαντικά παραγωγικά κέντρα. Ο διαμελισμός της χώρας σε ζώνες δεν ήταν σταθερός σε όλη τη διάρκεια της κατοχής. Διακρίνουμε δύο φάσεις. Χαρακτηριστικό της δεύτερης φάσης είναι η εξάπλωση της βουλγαρικής ζώνης. Το πολιτικό-διοικητικό καθεστώς που εγκαθιδρύθηκε ήταν ποικίλο. Στην Αθήνα συγκροτήθηκε η πρώτη κατοχική κυβέρνηση με πυρήνα τους έλληνες στρατηγούς που υπέγραψαν την συνθηκολόγηση. Η δικαιοδοσία της κυβέρνησης αυτής κάλυπτε τον ελλαδικό χώρο με εξαίρεση την περιοχή που είχαν προσαρτήσει οι Βούλγαροι και τα Επτάνησα. Στα τελευταία εγκαθιδρύθηκε φασιστική ιταλική πολιτική διοίκηση, η οποία εξαρτιόταν από τον Υπουργό Εξωτερικών της Ιταλίας. Η φασιστική διοίκηση στα Ιόνια νησιά έχει διαφορετικό χαρακτήρα από εκείνη της υπόλοιπης Ελλάδας. Σημείο αναφοράς αποτελεί το διάταγμα της 12^{ης} Νοεμβρίου

1941 του Μουσσολίνι σχετικά με τα δικαιώματα του αρχηγού των πολιτικών υποθέσεων των Ιονίων νήσων. Σύμφωνα με αυτό ο αρχηγός των πολιτικών υποθέσεων εξαρτάται από την ανώτατη στρατιωτική διοίκηση κατοχής και επικοινωνεί απ' ευθείας με τον Υπουργό Εξωτερικών. Έχει αρμοδιότητα για έκδοση διαταγμάτων που αναφέρονται στο σύνολο της πολιτικής διοίκησης και οικονομικής διαχείρισης, της οργάνωσης των δημοσίων υπηρεσιών. Στην αρμοδιότητα του υπάγονταν τα γραφεία των αστικών υποθέσεων των άλλων νησιών. Εντολές, νόμοι και αποφάσεις της «ελληνικής» κυβέρνησης των Αθηνών δεν είχαν οποιαδήποτε εφαρμογή.

Οι δυνάμεις κατοχής

Σκοπός της γερμανο-ιταλικής κατοχής, όπως συμβαίνει με κάθε κατάκτηση ήταν η απόσπαση αγαθών και πόρων από την οικονομία της κατεχόμενης χώρας. Η απόσπαση αυτή γινόταν προκειμένου να συντηρηθούν οι δυνάμεις κατοχής και να ενισχυθεί οικονομικά η διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων του Άξονα στη νότια Ευρώπη και βόρεια Αφρική. Η μορφή, ωστόσο, της εκμετάλευσης συναρτάται με την οικονομική δομή της κατεχόμενης χώρας και το βιομηχανικό δυναμικό της. Στην ελληνική περίπτωση ο κατακτητής δεν ενδιαφερόταν για την «ορθολογική» εκμετάλευση του παραγωγικού συστήματος της οικονομίας, επειδή η οικονομική ανάπτυξη της χώρας ήταν περιορισμένη. Κατά συνέπεια δεν ενδιαφερόταν για την οργάνωση και τον καταμερισμό της εργασίας ούτε για την εφαρμογή αποτελεσματικών συστημάτων διοίκησης των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Αντίθετα με δεδομένη την περιορισμένη οικονομική ανάπτυξη της χώρας, σκοπός του κατακτητή ήταν η καταλήστευση με κάθε μέσο του τόπου προς όφελος των δυνάμεων κατοχής.

Στα πλαίσια της οικονομικής εκμετάλευσης της χώρας που ακολούθησαν οι αρχές κατοχής, η Τράπεζα της Ελλάδας και το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας αποτέλεσαν δύο νευραλγικούς κρατικούς φορείς. Μία από τις πρώτες, λοιπόν, ενέργειες των κατακτητών ήταν η τοποθέτηση το Σεπτέμβριο του 1941 δύο Επιτρόπων (ενός Γερμανού και ενός Ιταλού) στην Τράπεζα της Ελλάδας. Σκοπός ήταν η εξασφάλιση πλήρους ελέγχου της πιστωτικής και δημοσιονομικής δραστηριότητας. Παράλληλα

ιδρύθηκε υπηρεσία επικοινωνίας μετά των αρχών κατοχής στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η διοίκηση ενδιέφερε τις δυνάμεις κατοχής στα στενά πλαίσια της οικονομικής εκμετάλευσης της χώρας. Οι αρχές κατοχής επιθυμούσαν την απόληψη από το ελληνικό κράτος όσο το δυνατόν μεγαλύτερων χρηματικών ποσών με τη μορφή των δαπανών πολέμου και των προκαταβολών. Παράλληλα πίεζαν για την περιστολή των δημόσιων δαπάνων. Στα πλαίσια αυτά, το νομοθετικό έργο των κατοχικών κυβερνήσεων απαγόρευε νέες προσλήψεις στο δημόσιο και έδινε τη δυνατότητα απόλυσης των εργαζόμενων στον ιδιωτικό τομέα, εφ' όσον μια σειρά μεγάλων επιχειρήσεων επιδοτούνταν από το δημόσιο.

Προκύπτει, λοιπόν, ότι η διοίκηση δεν ενδιέφερε τις αρχές κατοχής με αποτέλεσμα αυτές να αδιαφορήσουν πλήρως για τη διατήρηση μιας στοιχειώδους κρατικής συνοχής. Η οικονομία της χώρας χρησιμοποιήθηκε εξ' ολοκλήρου για τη κάλυψη των πολεμικών δαπανών, χωρίς να διαθέτει αυτή τη δυνατότητα. Η απομύζηση αυτή αποδυνάμωσε ακόμη περισσότερο τη διοίκηση, αφού τα τακτικά έσοδα του προϋπολογισμού δεν ανέρχονταν καν στο ύψος των τακτικών δαπανών της διοίκησης. Τα μέτρα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν ποικίλα. Λείες πολέμου, επιτάξεις, δεσμεύσεις, αγορές, ανταλλαγές προϊόντων (κλήριγκ), προκαταβολές, δαπάνες κατοχής. Πιο συγκεκριμένα η εικόνα της οικονομικής εξαθλίωσης της χώρας είναι η ακόλουθη:

Δαπάνες κατοχής και προκαταβολές : Αυτή ήταν η ονομασία που έδιναν στις εκτός τακτικού προϋπολογισμού δαπάνες, που αφορούσαν στο κόστος συντήρησης των δυνάμεων κατοχής στη χώρα. Το βάρος των δαπανών κατοχής μπορεί να αξιολογηθεί εάν συγκριθεί με άλλες κατεχόμενες χώρες. Το Σεπτέμβριο του 1942 η μόν Γαλλία κατέβαλλε ημερησίως κατά κεφαλή 7 γαλλικά φράγκα, ενώ η Ελλάδα 110-120 δραχμές. Μέχρι την έναρξη της κατοχής το γαλλικό φράγκο ήταν τριπλάσιο της δραχμής. Αλλά και οι βαλκανικές χώρες κατέβαλλαν στο Αξονα πολύ μικρότερα ποσά. Η οικονομική απομύζηση της χώρας κατέστησε αναποτελεσματική κάθε προσπάθεια της διοικητικής μηχανής να σταθεροποιήσει τη δημόσια οικονομικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πολιτική έντονης φορολογίας που

εφαρμόστηκε από τις κατοχικές κυβερνήσεις και η οποία δεν είχε καμμία θετική επίδραση στην οικονομία της χώρας. Η απόδοση των κρατικών φορολογιών για το έτος 1941-1942 υπολογίζεται σε 10.185 εκ δραχμές ενώ οι δαπάνες κατοχής μόνον του 1941 ανήλθαν σε 30 δισεκ δραχμές που αντιστοιχούν στα 2/3 του εθνικού εισοδήματος της χώρας. Αλλά και το 1943 οι δαπάνες κατοχής αναγόμενες σε τιμή του χρυσού ανέρχονται σε οκτώ εκατ. αγγλικές χρυσές λίρες, σε ποσό δηλαδή διπλάσιο του προπολεμικού χρυσού καλύμματος της δραχμής.

Η καταλήστευση των κατακτητών ήταν εκτεταμένη επειδή δεν απέβλεπαν στην κάλυψη αποκλειστικά και μόνο των δαπανών κατοχής αλλά και στην αξιοποίηση κάθε πόρου που θα ενίσχυει τη διεξαγωγή των πολεμικών συγκρούσεων, ιδιαίτερα στο μέτωπο της Αιγύπτου. Η έκθεση Σμαρούνη αναφέρει ότι λόγω των συνθηκών του πολέμου οι δυνάμεις του Αξονα μπορούν να διατηρούν στην Ελλάδα περισσότερες στρατιωτικές δυνάμεις από αυτές που απαιτούνται για την απλή κατοχή της χώρας. Ωστόσο τονίζει ότι τα έξοδα που αντιστοιχούν στην διατήρηση του υπερβάλλοντος στρατού δεν αποτελούν δαπάνες κατοχής.

Δέσμευση αποθεμάτων : Κατά την έναρξη της κατοχής τα υφιστάμενα αποθέματα δεσμεύτηκαν από τον στρατό κατοχής. Ένα μεγάλο τμήμα του νομοθετικού έργου των κατοχικών κυβερνήσεων αναφερόταν στις επιτάξεις της παραγωγής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι επιτάξεις των καπνών. Εκτός από το μέτρο των επιτάξεων χρησιμοποιήθηκε και το μέτρο της αγοράς των διαφόρων προϊόντων με αυθαίρετη διατίμηση από τις αρχές κατοχής.

Εμπόριο: Κατά τη διάρκεια της κατοχής το εξωτερικό εμπόριο διεξαγόταν αποκλειστικά με τις δυνάμεις του Αξονα και τους συμμάχους τους. Τις εισαγωγές τις διαχειρίζονταν αποκλειστικά τα δύο γραφεία αντιπροσωπείας του Ντεγκρικές και Σάτσιγκ. Μόνο το 28% των εισαγωγών αυτών εκτιμάται ότι ήταν συναρτημένο με τις ελληνικές ανάγκες. Το υπόλοιπο αντιστοιχούσε σε ανάγκες του στρατού κατοχής. Οι τιμές των ελληνικών προϊόντων προσαρμόστηκαν έτσι ώστε να το καταστήσουν ελλειματικό. Γινόταν δηλαδή υπερτιμολόγηση των αγαθών εισαγωγής και υποτιμολόγηση των αγαθών εξαγωγής.

Η διοίκηση, λοιπόν, καθίσταται αναποτελεσματική εξ' αιτίας της καταλήστευσης της χώρας σε πόρους και αγαθά. Διοικητικά μέτρα τα οποία λαμβάνονται (απαγορεύσεις άρσης καταθέσεων, καταναγκαστικές καταθέσεις, φορολογίαι) δεν αποδίδουν εξ' αιτίας της ληστρικής συμπεριφοράς των δυνάμεων κατοχής. Τα παραπάνω συνεπάγονται και την αδυναμία των πολιτών να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους έναντι της πολιτείας. Η απαισιοδοξία, αναφέρει ο Σμπαρούνης, (σχετικά με την εφαρμογή των φόρων) *«βασίζεται ουχί εις τον φόβον μη εφαρμογής των φορολογιών αλλ' εις τον φόβον, ότι η εσωτερική δυναμικότης της οικονομίας προς απόδοσιν φόρων είναι πολύ μικρά, οσηδήποτε δε καλή εφαρμογή των φόρων δεν θ' αποφέρη σοβαρά έσοδα»*. Το παραπάνω παράδειγμα αποτελεί μία χαρακτηριστική περίπτωση αδυναμίας της κρατικής μηχανής να λειτουργήσει με επάρκεια, προκειμένου να αντιμετωπίσει τα έντονα δημοσιονομικά και επισιτιστικά προβλήματα της χώρας.

Οι κατοχικές κυβερνήσεις

Οι κατοχικές κυβερνήσεις στην Ελλάδα ωφέλησαν τις δυνάμεις κατοχής επειδή έθεσαν στη διάθεσή τους, ως σύνολο, τον κρατικό μηχανισμό. Παράλληλα έδωσαν τη δυνατότητα στις αρχές κατοχής να ανταποκριθούν τυπικά στις επιταγές του Διεθνούς Δικαίου, σύμφωνα με το οποίο η εξουσία της νόμιμης αρχής παραμένει η βάση της διοίκησης του στρατιωτικώς κατέχοντος, ο οποίος ασκεί εξουσία μόνο πραγματική. Από την άλλη πλευρά η αυτονόητη φθορά των κατοχικών κυβερνήσεων, που ήταν φυσικό να αποτελέσει αντικίνητρο για καθένα που συμμετείχε σε αυτές, αντισταθμιζόταν από τη δυνατότητα σφετερισμού της πολιτικής εξουσίας, που παρείχαν. Αποτελώντας, δηλαδή, το μοναδικό πολιτικό εκφραστή της χώρας, εφόσον τόσο ο βασιλιάς όσο και η κυβέρνηση είχαν καταφύγει στο εξωτερικό, προσέβλεπαν στον πολιτικό έλεγχο της ελληνικής κοινωνίας, λειτουργώντας ως αντίβαρο της κοινωνικής αφύπνισης που βαθμιαία εκδηλωνόταν. Μπορούμε, δηλαδή, να ισχυριστούμε ότι οι κατοχικές κυβερνήσεις εκτός του ρόλου τους ως όργανα των δυνάμεων κατοχής είχαν και ένα άλλο πολιτικά αυτοτελή ρόλο. Η αποκατάσταση των διωχθέντων το 1933 και 1935 βενιζελικών αξιωματικών, οι αθρόες προσλήψεις στο δημόσιο, η συγκρότηση επιτροπών ελέγχου για τις

καταχρήσεις της μεταξικής περιόδου και άλλα μέτρα δεν εντάσσονται στις υπηρεσίες που οι κυβερνήσεις αυτές προσέφεραν στις δυνάμεις κατοχής. Αντίθετα λαμβάνοντας τα μέτρα αυτά, οι κατοχικές κυβερνήσεις διαδραμάτιζαν ένα πολιτικό ρόλο άμεσα συνδεδεμένο με πολιτικές προσδοκίες της μεταπολεμικής περιόδου.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτών των κυβερνήσεων είναι ότι δεν συνέδεαν τη διεξαγωγή του πολέμου με την αντιστασιακή δράση της ελληνικής κοινωνίας. Από τη στιγμή αναχώρησης από τη χώρα του βασιλιά, της πολιτικής ηγεσίας και μικρών στρατιωτικών σωμάτων, σύμφωνα με τις αντιλήψεις αυτών των κυβερνήσεων, «η συνέχεια του πολέμου μετεφέρετο μακράν της ελληνικής γης εις άλλα πεδία» (21). «*Δια των ιδίων μας δυνάμεων δεν ηδυνάμεθα πλέον να ελπίσωμεν εις την απελευθέρωσιν ημών και έπρεπε να αναμένωμεν την ώραν ην θα εξέλεγον οι σύμμαχοί μας δια να μας απελευθερώσουν*» (21). Στα πλαίσια αυτών των αντιλήψεων είναι χαρακτηριστικό ότι η συμμετοχή στις κατοχικές κυβερνήσεις δεν καυτηριάστηκε από μεγάλο τμήμα του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου. Η ομοιότητα αυτών των απόψεων με αντίστοιχες του ελληνο-ιταλικού πολέμου είναι χαρακτηριστική. Και στις δύο περιπτώσεις υποβαθμίζεται ο ρόλος της κοινωνίας που αφυπνίζεται και αντιστέκεται είτε κατά τη διάρκεια του πολέμου είτε κατά τη διάρκεια της κατοχής.

Σε όλη της διάρκεια της κατοχής οι κρατικές δομές δεν στάθηκαν ικανές να διατυπώσουν ένα αυθύπαρκτο λόγο προ την γερμανική και ιταλική διοίκηση. Αποτέλεσαν απλά μηχανισμό υλοποίησης των αποφάσεων του Άξονα στην Ελλάδα ενώ δεν στάθηκαν ικανές να εφαρμόσουν αντικερδοσκοπικούς νόμους και να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική λειτουργία του δελτίου διανομή τροφίμων. Η διοικητική ανεπάρκεια είναι συνδεδεμένη με τον εμπειρισμό του μεταξικού κράτους αλλά και την αποχώρηση των σημαντικότερων στελεχών της διοίκησης στο εξωτερικό.

Οι καθ' όλα υπάκουες, ωστόσο, κατοχικές κυβερνήσεις υποχρεώθηκαν τις παραμονές της απελευθέρωσης (1943) να πιάσουν τις γερμανικές αρχές προς τη λήψη μέτρων που θα άμβλυναν τη δοκιμασία του ελληνικού λαού. Σε έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος ζητείται οι δαπάνες της γερμανικής κατοχής και άμυνας της νοτιοανατολικής Ευρώπης να κατανεμηθούν και στα άλλα βαλκανικά κράτη,

προκειμένου να μειωθεί ο πληθωρισμός. Επίσης να αυξηθούν οι εισαγωγές τροφίμων και να εισαχθούν από τους γερμανούς σταθερές αξίες (χρυσός) σε ποσότητες αντίστοιχες των προκαταβολών που χορηγούνται για τις δαπάνες κατοχής. Κινητήρια δύναμη αυτών των πρωτοβουλιών υπήρξε η σφοδρότητα της αντίστασης η οποία έθεσε τον κίνδυνο της «κοινωνικής αναρχίας».

Διαπιστώνουμε ότι βαθμιαία με την ανάπτυξη της αντίστασης η δράση των κατοχικών κυβερνήσεων αποκτά μία νέα πτυχή. Στο εξής αυτές δεν αποτελούν απλά όργανα εφαρμογής των διαταγών του Άξονα αλλά προβαίνουν επί πλέον στη συγκρότηση μηχανισμών καταστολής. Η οργάνωση των Ταγμάτων Ασφαλείας και τα Ευζωνικά τάγματα αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα. Οι κατοχικές κυβερνήσεις δεν ανησυχούν τόσο για την επιτυχίες που έχει η αντίσταση κατά των δυνάμεων κατοχής όσο για την επίδραση που ασκεί στη κοινή γνώμη και την μαζικότητα που αποκτά. Τα στοιχεία αυτά ανατρέπουν τον προπολεμικό κοινωνικό ιστό και θέτουν σε άμεσο κίνδυνο την επιβίωση του παλαιού πολιτικού κόσμου. *«As αναλογισθώμεν πάντες, σημειώνει ο τελευταίος κατοχικός πρωθυπουργός Ι. Ράλλης, ποίον αδιέξοδον θα εδημιουργείτο διεθνώς, εάν ηδύνατο να προβληθή ο ισχυρισμός ότι εγκατεστημένης ούσης εν τη πρωτευούση κυβερνήσεως κομμουνιστικής, υπήρχε τεκμήριον ότι ο ελληνικός λαός είχε ήδη αποφανθή επί του ζητήματος περί του οποίου ήθελε να διέπηται πολιτειακού και κοινωνικού καθεστώτος» (45).*

Ο ρόλος, λοιπόν, των κατοχικών κυβερνήσεων απέχει πολύ από το να είναι ρόλος διαχειριστικός των προβλημάτων της κατοχικής περιόδου, όπως συνέβη με άλλες κατεχόμενες χώρες της Ευρώπης. Αντίθετα επεκτείνεται σε ρόλο πολιτικό που διαπλέκεται με τις προσδοκίες αλλά και τις αντιθέσεις του παλαιού πολιτικού κόσμου για την μεταπολεμική Ελλάδα. Η ανάληψη των κατοχικών κυβερνήσεων από στελέχη του παλαιού πολιτικού κόσμου στηρίχθηκε στις αντιλήψεις που αυτές είχαν για την ευθύνη της ελληνικής κοινωνίας στην ξένη κατοχή. Η υποβάθμιση κάθε ενεργού ρόλου αυτής της κοινωνίας ήταν ο λόγος που η συμμετοχή σε αυτές τις κυβερνήσεις δεν ήταν κατ' αρχή απορριπτέα από τα στελέχη του παλαιού πολιτικού κόσμου. Η ανάπτυξη, ωστόσο, της αντίστασης προκάλεσε ρήγμα στις παραδοσιακές πολιτικές δυνάμεις και προσέδωσε βίαιο χαρακτήρα στις κατοχικές κυβερνήσεις εφ' όσον προέκυψε ορατός ο κίνδυνος της κοινωνικής ανατροπής τους.

Η έναρξη της ξένης κατοχής συνδύαστηκε με αλλαγές στη δομή των Υπουργείων. Το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού καταργείται και συνιστάται Γενική Διεύθυνση Τύπου υπαγόμενη απ'ευθείας στον Πρόεδρο της Κυβέρνησης. Το Υφυπουργείο Εργασίας μετατρέπεται σε Υπουργείο ενώ τα Υπουργεία Συγκοινωνιών και Τηλεπικοινωνιών συγχωνεύονται σε ένα Υπουργείο. Το Υφυπουργείο Επισιτισμού μετονομάζεται σε Υπουργείο. Το ίδιο συμβαίνει και με το Υφυπουργείο Δημόσιας Ασφάλειας. Τέλος καταργείται το Υφυπουργείο Συνεταιρισμών. Από τις μεταβολές αυτές προκύπτει το ενδιαφέρον των κατοχικών κυβερνήσεων για τη προπαγάνδα αλλά την αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού της χώρας. Είναι γνωστή η προσπάθεια επίταξης του ανθρώπινου δυναμικού προκειμένου να σταλεί εκτός της χώρας, προσπάθεια η οποία απέτυχε εξ' αιτίας της λαϊκής κινητοποίησης.

Το ΝΔ 1/1941 «περί αρμοδιοτήτων της Κυβερνήσεως, των Υπουργών και άλλων διατάξεων», παρέχει στην κυβέρνηση το δικαίωμα έκδοσης διαταγμάτων συντακτικού και νομοθετικού χαρακτήρα. Έτσι το νομοθετικό έργο των κατοχικών κυβερνήσεων αναπτύχθηκε στους εξής τομείς:

Μέτρα «εξυγίανσης» σε σχέση με το δικτατορικό παρελθόν: Μία σημαντική δέσμη μέτρων των κατοχικών κυβερνήσεων αφορούν στο δαχωρισμό της από το δικτατορικό παρελθόν και στην εφαρμογή μέτρων «εξυγίανσης». Στα πλαίσια αυτά συγκροτούνται σε κάθε Υπουργείο επιτροπές ελέγχου προκειμένου να ελεγχθούν οι διοικητικές, συμβατικές και διαχειριστικές πράξεις των Υπουργείων και των εποπτευόμενων από αυτά οργανισμών που διενεργήθηκαν κατά την περίοδο από 4.8.1936 έως 29.4.1941, κατά την περίοδο δηλαδή της δικτατορίας του Μεταξά. Επιπλέον δόθηκε δυνατότητα επανεξέτασης εκείνων των υποθέσεων που αφορούσαν σε προσφυγές δημοσίων υπαλλήλων που εκδικάστηκαν από το Συμβούλιο Επικρατείας κατά το ίδιο χρονικό διάστημα από 4.8.1936 έως 29.4.1941. Στο τόμεα της δικαιοσύνης συστάθηκε ειδικό δικαστήριο για την εκδίκαση αδικημάτων κατάχρησης παρά των διατελεσάντων Υπουργών, Υφυπουργών και λοιπών δημοσίων λειτουργών κατά την χρονική περίοδο 4.8.1936 έως 29.4.1941. Αλλά και στο τομέα των συμβατικών υποχρεώσεων του ελληνικού δημοσίου δόθηκε η δυνατότητα τροποποίησης ή ακύρωσης συμβάσεων μεταξύ κράτους ή ΝΠΔΔ και

φυσικών ή νομικών προσώπων ημεδαπών ή αλλοδαπών που συνήφθησαν κατά την χρονική περίοδο 4.8.1936 έως 29.4.1941.

Διαπιστώνουμε ότι η πολιτική των κατοχικών κυβερνήσεων σηματοδοτείται από τις προπολεμικές πολιτικές αντιπαραθέσεις. Στην προσπάθειά τους να επιτύχουν μία στοιχειώδη πολιτική αποδοχή εφαρμόζουν μέτρα που αποσκοπούν στην αποκατάσταση της πολιτικής ισορροπίας που είχε διαταραχθεί κατά την διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά.

Κατάργηση εγγυήσεων που διέπουν το υπαλληλικό καθεστώς: Με διάφορα νομοθετικά μέτρα οι κατοχικές κυβερνήσεις καταργούν τις εγγυήσεις που διέπουν την κατάσταση των δημοσίων υπαλλήλων. Ο υπάλληλος υποβαθμίζεται σε εργαλείο της κατάκτησης και μπορεί να χρησιμοποιηθεί οπουδήποτε χωρίς την τήρηση των περιορισμών που διέπουν τις μετατάξεις, τις αποσπάσεις, τις προσλήψεις και τις απολύσεις. Σύμφωνα με νομοθετικό διάταγμα της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης κάθε Υπουργός μπορεί να διορίζει, μεταθέτει, θέτει σε διαθεσιμότητα, αποσπά, υποβιβάζει και απολύει υπαλλήλους άνευ τηρήσεως των συντακτικού και νομοθετικού χαρακτήρος και περιεχομένου νόμων, συμπεριλαμβανομένων εκπαιδευτικών και εκκλησιαστικών λειτουργία. Το ίδιο διάταγμα διεύρυνε τον κύκλο των προσωπικοτήτων από τους οποίους μπορεί να επιλεγούν οι Γενικοί Γραμματείς των Υπουργείων συμπεριλαμβανομένων και των ανώτατων δικαστικών και εισαγγελικών λειτουργών. (ΝΔ 1/1941). Στα πλαίσια των πρώτων νομοθετικών ρυθμίσεων δόθηκε στους αρμόδιους Υπουργούς η δυνατότητα αντικατάστασης μελών Διοικητικών Συμβουλίων δημοσίων, κοινοφελών ιδρυμάτων και αυτοδιοικούμενων δημοσίων οργανισμών. Επίσης δόθηκε η δυνατότητα στον Υπουργό Εθνικής Οικονομίας να αντικαθιστά μέλη Διοικητικών Συμβουλίων ανωνύμων εταιρειών και ιδιωτικών επιχειρήσεων, η δραστηριότητα των οποίων συνδέεται στενά με τα κρατικά και κοινωνικά συμφέροντα. Οι παραπάνω στερούνται του δικαιώματος προσφυγής στο Συμβούλιο Επικρατείας. (ΝΔ 7/1941).

Διοικητική συγκέντρωση: Το νομοθετικό πλαίσιο που διαμορφώνεται τους πρώτους μήνες μετά την κατοχή περιλαμβάνει μέτρα διοικητικής συγκέντρωσης. Ετσι παρέχεται η δυνατότητα κατάργησης ή συγχώνευσης των αυτοδιοικούμενων

οργανισμών δημοσίου δικαίου, υπάγοντας αυτούς στις υπηρεσίες των Υπουργείων και εντάσσοντας τον προϋπολογισμό τους στον κρατικό προϋπολογισμό. (9/1941)

Παράλληλα παρέχεται η δυνατότητα κατάργησης, συγχώνευσης, τροποποίησης των κρατικών υπηρεσιών και των υπηρεσιών των Δήμων, κοινοτήτων και δημοσίων κοινοφελών οργανισμών με δυνατότητα ανάλογης ρύθμισης του προσωπικού των υπηρεσιών αυτών. Τα παραπάνω πραγματοποιούνται χωρίς την δυνατότητα άσκησης ένδικων μέσων και χωρίς την τήρηση των συνταγματικών και νομοθετικών διατάξεων. (194/1941)

Οι υπάλληλοι: Οι κατοχικές κυβερνήσεις όχι μόνο δεν περιέστειλαν τον αριθμό των υπαλλήλων αλλά παράλληλα με νομοθετικά μέτρα προώθησαν βαθμολογικώς αυτούς (Ν. 120 και 410/1944). Παρά την ύπαρξη ενός αυστηρού νομοθετικού πλαισίου που απαγόρευε τις προσλήψεις στο δημόσιο (965/1943, 1245/1944) και επέτρεπε τις απολύσεις στον ιδιωτικό τομέα (1038/43), ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων στη διάρκεια της κατοχής αυξήθηκε. Διακρίνουμε τη σαφή πρόθεση των κατοχικών κυβερνήσεων να αυξήσουν τον αριθμό τους για λόγους επιβίωσης αλλά και πολιτικού ελέγχου. «... πλείστοι εκ των από του 1941 διορισθέντων είναι πρόσωπα δια τα οποία η ελληνική κυβέρνηση ήτο υποχρεωμένη να επιδείξη ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθόσον είναι θύματα παντοειδών διώξεων οφειλομένων εις την εκ του πολέμου δημιουργηθείσαν κατάσταση» σημειώνει ο τελευταίος πρωθυπουργός των κατοχικών κυβερνήσεων Ι. Ράλλης. Και συνεχίζει «εννόητον είναι ότι καθ' ον χρόνον διεξάγει η Κυβέρνησης απηνή αγώνα κατά του κομμουνισμού δεν καθίσταται δυνατή η αιφνίδια απόλυσις εκ των θέσεων των χιλιάδων προσώπων και η εγκατάλειψις αυτών άνευ μισθού, πράξις ήτις ήθελε έχει ως άμεσον αποτέλεσμα την πύκνωσιν των τάξεων του κομμουνιστικού κόμματος». Παράλληλα θεσπίστηκαν αυστηρές ποινές για την περίπτωση αντίστασης των δημοσίων υπαλλήλων και καθιερώθηκε η ποινή του θανάτου για τους απεργούντες υπαλλήλους (ΝΔ1240/1942). Και οι τρεις κατοχικές κυβερνήσεις ζήτησαν από τους δημοσίους υπαλλήλους όρκο υποταγής. Οσοι δεν έδιναν αυτό τον όρκο απολύονταν.

Οι στρατιωτικοί: Το Υπουργείο Στρατιωτικών διατηρείται από την κατοχική κυβέρνηση παρά την ανυπαρξία ελληνικού στρατού. Οι αξιωματικοί στο εξής χρησιμοποιούνται σε πολιτικές υπηρεσίες ή σε ανάλογες υπηρεσίες στους Δήμους,

κοινοτήτες και Γενικές Διοικήσεις, προκειμένου να ρυθμίσουν θέματα που αναφέρονται στη στρατιωτική περιουσία και διαχείριση. Παράλληλα ακυρώνονται όλα τα διατάγματα αυτεπάγγελτης αποστρατείας αξιωματικών που είχαν εξέλθει από το στράτευμα λόγω της συμμετοχής τους στα κινήματα του 1933 και 1935. Οι αξιωματικοί αυτοί επανέρχονται στο στράτευμα και προάγονται αναδρομικά (Ν. 560/1943). Στο τομέα της στρατιωτικής οργάνωσης εντάσσεται η συγκρότηση των Ταγμάτων ασφαλείας και των ευζωνικών ταγμάτων. Τα σώματα αυτά αποτελούν στην ουσία παραστρατιωτικές οργανώσεις που διαθέτουν τα ίδια με την αστυνομία δικαιώματα. Η συγκρότησή τους, εκτός από την επιθυμία των κατακτητών να έχουν ένα κατασταλτικό μηχανισμό με αυτόχθονα στοιχεία, συνδυάζεται με την επιδίωξη των κατοχικών κυβερνήσεων να υπάρχει κατά την απελευθέρωση ένας στρατιωτικός πηρύνας, ο οποίος δεν θα ελέγχεται από την αριστερά.

Η κοινωνία

Η αντίσταση που εκδηλώθηκε κατά την διάρκεια της κατοχής απέκτησε γενικευμένο χαρακτήρα, συμβάλλοντας στη χειραφέτηση της ελληνικής κοινωνίας. Η χειραφέτηση αυτή εκφράστηκε με την ανάδειξη νέων πολιτικών και στρατιωτικών οργανώσεων καθώς και νέων μορφών κοινωνικής οργάνωσης. Οι οργανώσεις αυτές στην πλειοψηφία τους καλλιέργησαν μία αντι-αστική ιδεολογία, με ριζοσπαστικό και λαϊκό χαρακτήρα, διαφορετική από τη μέχρι τότε πολιτική παράδοση του τόπου. Η διαφορετική αυτή ιδεολογία οδήγησε στην υιοθέτηση νέων μορφών κοινωνικής οργάνωσης με κυρίαρχα στοιχεία τη λαϊκή δικαιοσύνη και αυτοδιοίκηση. Οι λόγοι που οδήγησαν στη χειραφέτηση της ελληνικής κοινωνίας ήταν οι εξής:

α. η αποχώρηση από τη χώρα της παραδοσιακής πολιτικής και διοικητικής ηγεσίας:

Τις παραμονές της κατάληψης της χώρας από τα γερμανικά στρατεύματα, η κυβέρνηση, τμήμα του στρατού και της διοικητικής ηγεσίας έφυγαν αρχικά για την Κρήτη και στη συνέχεια για τη Μέση Ανατολή. Η στέρηση της παραδοσιακής ηγεσίας από το μαχόμενο ελληνικό έθνος σηματοδότησε βαθύτατες αλλαγές στην ιδεολογική διαμόρφωσή του. Το έδαφος, ήταν πλέον πρόσφορο για μία νέα κοινωνική οργάνωση της χώρας εκτός των πλαισίων που έθεταν οι προπολεμικές αρχιηγείες της. Η μαζικότητα της ελληνικής αντίστασης ανέτρεψε όχι μόνο τους

πολιτικούς συσχετισμούς της προπολεμικής περιόδου αλλά κυρίως τον κοινωνικό ιστό τη χώρας.

β. *η αποχή του παλαιού πολιτικού κόσμου, από την ενεργή αντίσταση*: Το μεγαλύτερο τμήμα του παλαιού πολιτικού κόσμου που παρέμεινε στη χώρα δεν εκδήλωσε κατά το διάστημα της κατοχής καμμία πρόθεση συμμετοχής στο κίνημα της αντίστασης. Αυτή η πολιτική γενιά θεώρησε την αντίσταση, υπόθεση πολιτική και όχι κοινωνική. Έτσι την εξάρτησε απόλυτα από το συμμαχικό αγώνα. Στα πρακτικά της δίκης των δοσίλογων, το 1945, εκφράζεται χαρακτηριστικά αυτή η αντίληψη από μεγάλο τμήμα του παλαιού πολιτικού κόσμου.

γ. *η ύπαρξη των κατοχικών κυβερνήσεων*: Οι κυβερνήσεις αυτές στελεχώθηκαν από ένα τμήμα του παλαιού πολιτικού κόσμου και έθεσαν στη διάθεση του κατακτητή το σύνολο του κρατικού μηχανισμού, συμβάλλοντας ακόμη περισσότερο στην εξάρθρωση του. Κύριο πρόβλημα αυτών των κυβερνήσεων υπήρξε η διογκούμενη κοινωνική αφύπνιση. Προκειμένου να την αντιμετωπίσουν, διατηρώντας την κοινωνική συνοχή στα προπολεμικά επίπεδα, ενισχύσαν το βίαιο χαρακτήρα τους με τη συγκρότηση παραστρατιωτικών οργανώσεων που συνέδραμαν τις δυνάμεις κατοχής στο έργο τους. Το στοιχείο της «κοινωνικής αναρχίας» αποτελεί μόνιμη επωδό των κυβερνήσεων κατοχής με το οποίο δικαιολογήθηκε η συγκρότηση των Ταγμάτων ασφαλείας και των Ευζωνικών ταγμάτων.

δ. *η έλλειψη ισχυρής κρατικής παράδοσης*: Η κρατική μηχανή αποδεικνύεται ανίκανη να περιορίσει τις αρνητικές συνέπειες της κατοχής. Τα διοικητικά μέτρα, τα οποία λαμβάνονται (απαγορεύσεις άρσης καταθέσεων, καταναγκαστικές καταθέσεις, φορολογίες) δεν αποδίδουν εξ' αιτίας της ληστρικής συμπεριφοράς των δυνάμεων κατοχής. Ο πληθωρισμός αυξάνεται συνεχώς εξ' αιτίας των υπέρογκων δαπανών κατοχής. Η κρίση του εμπορίου και της βιομηχανίας, η μαύρη αγορά, η υποβάθμιση των ελεύθερων επαγγελματιών, η πτώση της αξίας των ακινήτων και οι περιορισμοί στην χρήση τους, οι δεσμεύσεις αποθεμάτων, οι επιτάξεις, η εκμηδένιση των δασμών, η μείωση των εισαγωγών και οι ληστρικές σχέσεις του εξωτερικού εμπορίου, οδηγούν σε μία κοινωνία στερημένη, που το κράτος δεν τις καλύπτει τις

στοιχειώδεις ανάγκες ύπαρξης. Τα παραπάνω οδηγούν στην πείνα και στο θάνατο. Αυτές οι ελλείψεις πρόβαλαν την ανάγκης δημιουργίας εναλλακτικών μορφών οργάνωσης για να αντιμετωπιστούν τα έντονα επισιτιστικά προβλήματα. Έτσι η διοικητική κρίση ανατρέπει ουσιαστικά μία μακρόχρονη παράδοση πολιτικού ελέγχου στη χώρα και αφυπνίζει διπλά τη κοινωνία. Τόσο κατά τη διάρκεια του πολέμου ως αντίδραση κατά της δικτατορίας όσο και κατά τη διάρκεια της κατοχής ως αντίδραση στην πείνα και το θάνατο. Ο πόλεμος ενεργοποιεί τη κοινωνία, κάνοντάς την να υπερβεί τα πλαίσια της πολιτικής της παράδοσης, παρέχοντας σε αυτήν τη δυνατότητα διοικητικών παρεμβάσεων που αναφέρονται στην επίλυση άμεσων βιοτικών ζητημάτων.

ε. η πολιτική καταλήστευσης της χώρας που εφόρμωσαν οι αρχές κατοχής: η πολιτική αυτή οδήγησε στο θάνατο από τη πείνα δεκάδες χιλιάδες πολίτες και μετέτρεψε το ζήτημα της αντίστασης από πολιτικό σε κοινωνικό. Η κοινωνική αφύπνιση οφείλεται σε ένα βαθμό στη μορφή της κατοχής (καταλήστευση του τόπου και αδυναμία διατήρησης ενός στοιχειώδους βιοτικού επιπέδου). Παράλληλα οφείλεται στη παράδοση αντίστασης του ελληνικού λαού. Οι πολιτικές παρεμβάσεις στη διάρκεια αυτού του αγώνα υπήρξαν περιορισμένες αν κρίνει κανείς μία βασική αντιφάση. Να αποτελεί, δηλαδή, η αριστερά και συγκεκριμένα το κομμουνιστικό κόμμα τη μόνη πολιτική δύναμη οργάνωσης και να μη μπορέσει να εντάξει στα ιδεολογικά και πολιτικά πλαίσιά της την ελληνική κοινωνία, μετά την απελευθέρωση.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι κατά τη διάρκεια της κατοχής έχουμε έκρηξη της κοινωνίας, την οποία δεν μπόρεσε να κατανοήσει ο πολιτικός κόσμος της χώρας. «Μήπως η τύχη του παγκοσμίου πολέμου εξηρτάτο του λοιπού από τους άοπλους κατοίκους της χώρας μας» σημειώνει ο τελευταίος πρωθυπουργός κατοχικής κυβέρνησης, Ι. Ράλλης. (21). Στο εξής η υποκατάσταση των διοικητικών λειτουργιών γίνεται από την ίδια την κοινωνία που αντιστέκεται. Ένα από τα καθήκοντα της ΠΕΕΑ (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης) γνωστής ως κυβέρνησης των βουνών είναι η ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών του λαού και η περίθαλψη και προστασία των θυμάτων του πολέμου και της βίας των κατακτητών. (πράξη συγκρότησης ΠΕΕΑ). Επίσης τόσο η ΠΕΕΑ όσο και το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) και η ΕΑ (Εθνική Αλληλεγγύη) απέβλεπαν στην

λειτουργία ενός συστήματος που θα απελευθέρωνε το εμπόριο από τους μαυραγορίτες και θα επέτρεπε στα εμπορεύματα να εισαχθούν στην ελεύθερη αγορά. Αλλά και τα επισιτιστικά προγράμματα του ΔΕΣ (Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού) στη χώρα, τα οποία υλοποιούνται με την πρωτοβουλία της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, αποδίδουν χάρη στην υποστήριξη των αντιστασιακών οργανώσεων.

Η υποκατάσταση από την αντίσταση πολλών διοικητικών λειτουργιών που αφορούσαν στην αυτόνομη και άμεση οργάνωση της τροφοδοσίας σε τοπικό επίπεδο έξω από την εμβέλεια του επίσημου κράτους, περιόρισε τον έλεγχο που είχαν οι μαυραγορίτες στην κυκλοφορία των τροφίμων. Η Αντίσταση δημιουργεί εναλλακτικές οικονομικές διαδικασίες παραγωγής και κατανομής έξω από τη σφαίρα των κατοχικών αρχών. Οι εργαζόμενοι αναπτύσσουν δραστηριότητα με στόχο την επιβίωση (γεύματα, πρόνοια για τις οικογένειες, συγκροτούνται συνεταιρισμοί υπαλλήλων που προμήθευαν στα μέλη τους είδη πρώτης ανάγκης κα).

Στα πλαίσια αυτά ενισχύονται οι προσδοκίες βελτίωσης του επιπέδου ζωής. Το όραμα της απελευθέρωσης δεν αποτελούσε απλά απαλλαγή από ένα ξένο κατακτητή αλλά ήταν συναρτημένο με την απολύτρωση από τις κακουχίες, τη πείνα και το θάνατο. Η μόνη διέξοδος από την κρίση αυτή ήταν η ανάληψη από την κοινωνία εκείνων των λειτουργιών που θα απάλυναν τουλάχιστον το βιοτικό κόστος της κατάκτησης. Η ανάπτυξη ενός μεγαλειώδους αντιστασιακού κινήματος, δεν είναι δυνατό να αποδοθεί αποκλειστικά σε πολιτικούς και εθνικούς λόγους. Πρέπει παράλληλα να αναζητηθεί στην ανάγκη της επιβίωσης που με τη σειρά της επέβαλε την υποκατάσταση του ανενεργού, διεφθαρμένου και εξαρτημένου κρατικού μηχανισμού από ανάλογους μηχανισμούς που συγκροτεί η κοινωνία.

Η κοινωνική αφύπνιση που συντελέστηκε στη διάρκεια της κατοχής εκτός του ελέγχου των παραδοσιακών πολιτικών δυνάμεων της χώρας, με την οργανωτική υποστήριξη της αριστεράς, δρομολογεί και τις μεταπολεμικές εξελίξεις. Η μεταπολεμική ιστορία δεν αποτελεί παρά μία προσπάθεια να μετριασθεί αυτή η ενεργοποίηση και να ενταχθεί μέσα σε ένα ελεγχόμενο σύστημα ανάπτυξης. Οι κρατικές δομές αποτελούν το μόνο μέσο μετριασμού αυτής της χειραφέτησης. Ωστόσο το μεταπολεμικό κράτος και η διοίκησή του χρησιμοποιήθηκαν για την

υλοποίηση δύο διαφορετικών στόχων. Από τη μια πλευρά για να οργανώσουν την ανασυγκρότηση της χώρας από τις καταστροφές του πολέμου και από την άλλη για να ελέγξουν την κοινωνική χειραφέτηση της κατοχικής περιόδου. Τα κριτήρια που αντιστοιχούσαν στους δύο στόχους ήταν εκ διαμέτρου αντίθετα. Ο πρώτος στόχος επέβαλε την επιβολή μέτρων ορθολογικής ανάπτυξης ενώ ο δεύτερος χρησιμοποίησε τις κρατικές δομές ως μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου (πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων, απολύσεις από το δημόσιο για ιδεολογικούς λόγους, διόγκωση της υπαλληλίας κ.α). Τα παραπάνω οδήγησαν στον εμφύλιο πόλεμο της περιόδου 1946-1949 και διαμόρφωσαν ένα διχαστικό κλίμα και ένα βίαιο σύστημα καταστολής που διατηρήθηκε μέχρι το 1974.